

«Κύρτου πλέγματα»
Δίκτυα οικονομίας, εξουσίας και γνώσης στον ελληνικό χώρο από τους προϊστορικούς χρόνους έως τη σύγχρονη εποχή: αναλυτική τεκμηρίωση – ερμηνευτική χαρτογράφηση – συνθετικές προσεγγίσεις
(ΚΡΗΠΙΣ 447995)

ΕΝΟΤΗΤΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 1

Δίκτυα χερσαίων και θαλάσσιων δρόμων

«Παραδοτέο 1.2: Επιστημονικά δημοσιεύματα»

- 7 -

ΑΝΤΩΝΗΣ ΠΑΡΔΟΣ

Στη ρότα των κουρσάρων. Η ανατολική Κρήτη
στην τελευταία βενετική περίοδο (1570-1645)

ΑΘΗΝΑ 2015

η περιφέρεια στο **επίκεντρο** της ανάπτυξης

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης - Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΤΠΑ), στο πλαίσιο του Ε.Π. Ανταγωνιστικότητα και Επιχειρηματικότητα (ΕΠΑΝ ΙΙ) και των Π.Ε.Π. Αττικής, Π.Ε.Π. Μακεδονίας - Θράκης

Η Πράξη ΚΡΗΠΙΣ 447995 με τίτλο «Κύρτου πλέγματα. Δίκτυα οικονομίας, εξουσίας και γνώσης στον ελληνικό χώρο από τους προϊστορικούς χρόνους έως τη σύγχρονη εποχή: αναλυτική τεκμηρίωση — ερμηνευτική χαρτογράφηση — συνθετικές προσεγγίσεις» υλοποιείται στο πλαίσιο της Δράσης «Αναπτυξιακές προτάσεις Ερευνητικών Φορέων-Κρητίς», που χρηματοδοτείται από το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Ανταγωνιστικότητα και Επιχειρηματικότητα» (ΕΠΑΝ-ΙΙ), Άξονα Προτεραιότητας (Α.Π.) 1 «Δημιουργία και Αξιοποίηση της Καινοτομίας Υποστηριζόμενη από Έρευνα και Τεχνολογική Ανάπτυξη» και από τα Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα (ΠΕΠ) στις 3 Περιφέρειες μεταβατικής στήριξης του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) 2007 – 2013. Η Δημόσια Δαπάνη συγχρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΤΠΑ) της Ευρωπαϊκής Ένωσης και από Εθνικούς Πόρους.

Στη ρότα των κουρσάρων. Η ανατολική Κρήτη στην τελευταία βενετική περίοδο (1570-1645)

Όπως η δυτική Κρήτη συναπαρτίζει μαζί με τα Αντικύθηρα και τα Κύθηρα μια αλυσίδα που τη συνδέει με την Πελοπόννησο, έτσι και η ανατολική δημιουργεί αλυσίδα με την Κάσο και την Κάρπαθο και συνδέεται με τη Ρόδο, για να καταλήξει στην άλλη στεριά, της Μικρασίας. Γι' αυτό οι Βενετσιάνοι έλεγαν πως η Κρήτη κλείνει το στόμιο του Αιγαίου¹: Γιατί ελέγχει τις εισόδους τόσο από τη δυτική όσο και από την ανατολική πλευρά, αυτές ακριβώς που είχε ανοίξει στη μακρινή προϊστορική εποχή η Μεσόγειος, εισβάλλοντας στο Αιγαίο μέσα από τα γνωστά δυο μεγάλα γεωλογικά ρήγματα και μετατρέποντάς το στην πιο ξακουστή θάλασσά της.

Κι αν η δυτική Κρήτη επιτηρεί με τις προεκτάσεις της τους θαλάσσιους δρόμους της δυτικής Ευρώπης που έρχονται από τη Σικελία και την Αδριατική, η ανατολική εποπτεύει τη συνέχεια αυτών των δρόμων προς την κοσμοζάκουστη Σμύρνη και τα παράλια της Μικρασίας, προς την Κύπρο και την Εγγύς Ανατολή, αλλά και προς την Αίγυπτο και την Ερυθρά Θάλασσα². Επιπλέον όμως η ανατολική γειτονεύει και με τον άλλο νευραλγικό δρόμο, τον κατακόρυφο, που μάλιστα στην περίοδο που μάς απασχολεί έχει απόλυτα ζωτική σημασία για τον κύριο αντίπαλο της Βενετίας, την οθωμανική αυτοκρατορία. Πρόκειται για το δρόμο που συνδέει τον Εύξεινο Πόντο με την Αίγυπτο, την Κωνσταντινούπολη με την Αλεξάνδρεια. Το δρόμο ακριβώς που ακολουθεί το περίφημο «καραβάνι της Αλεξάνδρειας», εξασφαλίζοντας την επάρκεια των σιτηρών στην πρωτεύουσα και φέρνοντας τα εξωτικά προϊόντα του Ινδικού που διακομίζονται από την Ερυθρά θάλασσα.

Θα περίμενε, λοιπόν, κανείς από το κράτος που εξουσιάζει τη μεγαλόνησο να επωφεληθεί από αυτό το μοναδικό πλεονέκτημα, που αντίστοιχο του θα ήταν ίσως μονάχα η κατοχή της Τενέδου και ο άμεσος έλεγχος των Στενών του Ελλησπόντου. Και όμως, αντίθετα, η Βενετία έχει εγκαταλείψει την ανατολική Κρήτη με τον πιο εξώφθαλμο τρόπο: Έχει διαιρέσει τον σημερινό νομό Λασιθίου περίπου στη μέση. Έχει προσαρτήσει άμεσα στη διοικητική περιφέρεια της πρωτεύουσας, του Χάντακα, το δυτικό τμήμα, δηλαδή τις περιοχές Βιάνου, Λασιθίου και Μεραμπέλου. Τις υπόλοιπες δυο επαρχίες,

1. Λόγια του γενικού προνοητή Ιωάννη Mocenigo, 1589 (Στ. Σπανάκης, *Μνημεία της Κρητικής Ιστορίας*, τ. 1, Ηράκλειο 1940, σ. 34).

2. Ο Mocenigo την περιγράφει ως «κέντρο στο μέσο της Μεσογείου –και μάλιστα στο μέσο του κόσμου όλου, καθώς γειτονεύει εξίσου με την Ασία, την Αφρική και την Ευρώπη» (ό.π., σ. 2) – τις ηπείρους του παλιού κόσμου. – Πρβλ. και ό.π., τ. 4, σ. 2-4 έκθεση του γενικού προνοητή Benetto Moro (1602).

της Ιεράπετρας και της Σητείας, με μια λοξή διαχωριστική γραμμή που ξεκινάει από την παραλία του Μύρτου στα νότια και καταλήγει στις εκβολές του ποταμού Ίστρωνα στα βόρεια κοντά στο Καλό Χωριό πιο κάτω από τον Άγιο Νικόλαο, τις έχει επίσης εξαρτήσει από το Χάντακα, αλλά πολύ πιο χαλαρά: Διοικούνται από έναν απλό πρωτοβάθμιο διοικητή, τον *rettore*, χωρίς όμως τους δυο συμβούλους που περιστοιχίζουν τον αντίστοιχο διοικητή στα Χανιά και στο Ρέθεμνος. Κι αυτή η ισχνή και σχεδόν σκιώδης διοικητική παρουσία στην ανατολική Κρήτη τονίζεται ακόμα περισσότερο αν τη συγκρίνομε με την ομόλογή της δυτική, με τα Χανιά, όπου, εκτός από τον διοικητή και τους συμβούλους, υπάρχει επιπλέον και ένας προνοητής.

Η διοικητική αποδυνάμωση και η έλλειψη αυτοτέλειας της Σητείας επιτείνεται από την απουσία Συμβουλίου (ευγενών), του πρωταρχικού τοπικού μοχλού για τη λειτουργία του βενετικού συστήματος, που θα μοιραζόταν με την κεντρική εξουσία κάποιες πρακτικές αρμοδιότητες (προσοδοφόρες μάλιστα) και θα της εξασφάλιζε το ενδιάμεσο όργανο για τη σύνδεσή της με τον τόπο και, κυρίως, για τον έλεγχο του πληθυσμού. Όπως ξέρουμε όμως, οι ευγενείς της Σητείας μετέχουν στο συμβούλιο του Χάντακα, ένα φαινόμενο μοναδικό στην ιστορία του θεσμού αυτού, που, πέρα απ' όλα τ' άλλα σημειοδότητά του, επιβεβαιώνει αδιαμφισβήτητα πως οι Βενετοί κυβέρνησαν την περιοχή της Σητείας ως απλό παράρτημα της πρωτεύουσας του νησιού. Καταστρατηγώντας την όποια έννοια τοπικότητας ενυπήρχε στη συγκρότηση αυτού του κλειστού ταξικού σώματος, ενισχύουν την αίγλη των ευγενών της Σητείας, ξορκίζουν όμως παράλληλα οποιοδήποτε ενδεχόμενο για μια πορεία τους προς κάποιου είδους συλλογικότερη αυτοδυναμία. Μ' αυτήν τη «συναλλαγή» –που ωφέλησε πολλαπλά, ακόμα και πολιτιστικά τους Κορνάρους συνδέοντάς τους με την πρωτεύουσα, όπως φάνηκε στις περιπτώσεις του Αντρέα και του Βιτσέντζου, αλλά δεν φαίνεται να βελτίωσε τα οικονομικά τους– η βενετική εκπροσώπηση στη Σητεία επαφίεται στην κυριαρχική παρουσία της μεγάλης αυτής οικογένειας, που κατέχει επιπλέον και την Κάρπαθο.

Δεν θα ήταν δυνατό να βελτιώσει τα οικονομικά τους, γιατί απλούστατα οι φεουδάρχες αυτοί –όσο ισχυροί κι αν είναι– δεν έχουν τις δυνάμεις για να υποκαταστήσουν το κράτος στον τομέα της ασφάλειας. Η φυσική διαμόρφωση της περιοχής, με τα εκτεταμένα παράλια και τα πάμπολλα νησάκια που ξεφυτρώνουν γύρω τους, απαιτεί αδιάκοπη επαγρύπνηση, που δε μπορεί να περιορίζεται στις περιπολίες των ακτοφυλακών, τις οποίες πράγματι οι φεουδάρχες θα μπορούσαν να οργανώσουν επανδρώνοντάς τες με καλλιεργητές των φέουδών τους. Δεν θα μπορούσαν όμως να συντηρήσουν το ιππικό που ήταν απαραίτητο για την άμεση απόκρουση του κινδύνου ούτε βέβαια να δημιουργήσουν τακτικό στρατό και πυροβολικό. Μπορούσαν ενδεχομένως να χτίσουν ένα κάστρο, αλλά όχι και να συντηρήσουν ένα μόνιμο στρατιωτικό σώμα για τη φρούρησή του. – Και, φυσικά, όλα αυτά είναι τρόπος του λέγειν: Πού ξανακούστηκε ιδιωτικός στρατός σε βενετικό

έδαφος! Μονάχα «μπράβους» για την προσωπική τους ασφάλεια και τις λοιπές «επιδόσεις» τους επέτρεπαν οι Βενετοί στους φεουδάρχες να συντηρούν, όχι όμως και τακτικό στρατό.

Ακριβώς στον τομέα της ασφάλειας και της οχύρωσης προβάλλει σε όλο της το μέγεθος η αβυσσαλέα διαφορά ανάμεσα στη δυτική και την ανατολική Κρήτη: Από τα δεκαοχτώ κάστρα (καστέλια)³ του νησιού τα πέντε (το ένα τρίτο δηλαδή) βρίσκονται στο δυτικό διαμέρισμα (των Χανίων), τρία στο Ρέθυμνο, οχτώ στην περιοχή της πρωτεύουσας και δύο μόλις στο διαμέρισμα της Σητείας⁴. Από τα πέντε οχυρά-νησίδες τα τρία περιβάλλουν τα Χανιά και μόνο δυο το Χάντακα (το δεύτερο μάλιστα είναι της Σπιναλόγκας, που μαζί με την περιοχή της είχε προσαρτηθεί στην πρωτεύουσα). Είναι ξεκάθαρο πως οι Βενετοί έχουν ρίξει μονόπλευρα το κέντρο βάρους στη δυτική Κρήτη με το βάσιμο σκεπτικό πως, σε περίπτωση πολέμου, θα τους είναι πολύ πιο εύκολο να στείλουν συντομότερα και με μεγαλύτερη ταχύτητα ενισχύσεις και εφόδια στα δυτικά φρούρια, τα οποία με τη σειρά τους να τα προωθήσουν και στα υπόλοιπα. Αλλά αυτό το τελευταίο προϋποθέτει να υπάρχουν και άλλα οχυρά – που όμως δεν φαίνονται πουθενά πέρα από την πρωτεύουσα. Είναι σαν μια «μαγική εικόνα χωρίς εικόνα», που φανερώνει ότι ενδιαφέρονται μονάχα για το Χάντακα και τίποτ' άλλο⁵.

Όπως έγινε φανερό, από το ζήτημα της ασφάλειας διολισθήσαμε ανεπαίσθητα σε κείνο της άμυνας, ακολουθώντας την επιχειρηματολογία των Βενετών. Ας αφεθούμε, λοιπόν, κι ας εμβαθύνουμε λιγάκι. Η άμυνα της Κρήτης επικεντρώνεται από τους Βενετούς στα τρία μεγάλα αστικά κέντρα της βόρειας ακτής –Χάντακα, Ρέθεμνος και Χανιά– και επικουρείται από τα πέντε δορυφορικά οχυρά-νησίδες. Πάγια πολεμική πρακτική τους είναι να εγκαταλείπουν την ύπαιθρο στους αδύναμους –και αμφίβολουσ– ώμους των πολιτοφυλακών και να κλείνονται στα κάστρα. Στην ύπαιθρο εκείνο που τους ενδιαφέρει αποκλειστικά είναι τα τρωτά σημεία στα παράλια, που ευνοούν μια εχθρική απόβαση (κόλποι Κισάμου, Σούδας (στο Μαράθι), Αλμυρού, Φρασκιάς, Παχειάς Άμμου). Τέτοια σημεία υπάρχουν πολλά στην ανατολική ακτή: Ζάκρος, Παλαίκαστρο⁶ κτλ. κι από τη βορεινή μεριά η παραλία της ίδιας της Σητείας. Όμως, σωστά επισημαίνουν οι αρμόδιοι πως μια εχθρική απόβαση σ' αυτά τα μέρη δεν θα είχε νόημα, γιατί τα

3. Ως δέκατο όγδοο υπολογίζω το κάστρο της ίδιας της πόλης της Σητείας.

4. Χρύσα Μαλτέζου, Η Κρήτη στη διάρκεια της περιόδου της Βενετοκρατίας (1211-1669), στο *Κρήτη: Ιστορία και πολιτισμός*, (επιμ. Νίκου Παναγιωτάκη), τ. 2, Κρήτη 1988, σ. 111.

5. Σάμπως να ήταν αυτοί που επινόησαν το γνωστό ανέκδοτο «Οι τέσσερις Ευαγγελιστές ήταν τρεις, οι εξής δύο: ο Μάρκος»!

6. ... *un porto non guardato, capace di ogni armata, detto Paleócastro, posto fra capo Sídero et capo Salamone...* (Στ. Σπανάκης, *ό.π.*, σ. 67-68) και: ... *il ridotto del Paleócastro a capo Salamone...* (Στ. Σπανάκης, *ό.π.*, τ. 3, Ηράκλειο 1953, σ. 147, έκθεση του Καπετάνιου Κρήτης Φίλιππου Pasqualigo, 1594.

στρατεύματα θα ήταν υποχρεωμένα να διασχίσουν έπειτα πεζοπορώντας μια πολύ μεγάλη απόσταση για να φτάσουν στα τρία μεγάλα κάστρα, κουβαλώντας επιπλέον μαζί τους όπλα και πυρομαχικά και σέρνοντας τα πυροβόλα πάνω σε δύσβατα και κακοτράχαλα βουνά, ιδιαίτερα στα βουνά της Μαλάβρας μετά τη Σητεία: Εκεί θα αναγκάζονταν να προχωρούν ένας-ένας επί τρία μίλια ολόκληρα, με κίνδυνο, φυσικά, να τούς αφανίσουν οι αμυνόμενοι. Και τέλος, ο στρατός και ο στόλος θα απομακρύνονταν μεταξύ τους, χάνοντας την τόσο αναγκαία πολλαπλή αλληλοστήριξή τους.

Πόσο σωστά είν' όλα αυτά το απέδειξαν τα γεγονότα: Ποτέ η περιοχή της Σητείας δεν απειλήθηκε πρώτη. Η κατάληψη της Κρήτης το 1645 άρχισε από εκεί που ήταν λογικό ν' αρχίσει: από την Κίσαμο και τα Χανιά. Η σειρά της Σητείας ήρθε μετά την πτώση του Ρεθύμνου και την προώθηση των Οθωμανών προς το Χάντακα, όταν πλέον είχε πέσει όλη η δυτική Κρήτη κι έπρεπε πια να αποκόψουν όλες τις διόδους προς και από την πρωτεύουσα και να αποτρέψουν κάθε ενδεχόμενο ανεφοδιασμού και ενισχύσεων. Παλαιότερα, στα 1570 και 1571, ο Ουλούτζ Αλής επιτέθηκε στη Σούδα και πυρπόλησε το Ρέθυμνο, αλλά δεν πλησίασε καν τη Σητεία. Ακόμα κι ο διαβόητος πρώτος καπουδάν πασάς, ο τρομερός Χαϊρεντίν Μπαρμπαρόσα, το 1538 δεν χτύπησε τη Σητεία παρά αφού πρώτα είχε εξαρθρώσει την άμυνα στο Μυλοπόταμο, τα Χανιά, το Ρέθυμνο⁷. Και όλες οι μεγάλες επιδρομές των Μπαρμπαρέζων κουρσάρων στις πρώτες δεκαετίες του 17ου αιώνα είχαν πάντα τον ίδιο στόχο: Την Κίσαμο και τη Σούδα με τον Αποκόρωνα στα 1623, στα 1632, στα 1635 και πάλι στα 1637⁸. Η δυτική Κρήτη πλήρωνε τις συνέπειες της πρωταρχικής σημασίας που της είχαν αποδώσει οι Βενετοί για την άμυνα ολόκληρου του νησιού.

Αλλά αυτή η περιστασιολογία των καταδρομών ενέχει τον κίνδυνο να δημιουργήσει παραπλανητικές εντυπώσεις και να μάς κάνει να λησμονήσουμε ότι ο πόλεμος είναι πάντα μια παρένθεση, μια κουκκίδα πάνω στο πελώριο σώμα της ειρήνης. Εξάλλου, ακόμα και οι πειρατικές επιθέσεις που διενεργούνται στη διάρκεια της συμβάλλουν με τον τρόπο τους στη στερέωσή της, όταν οδηγούν στη λήψη εντατικότερων μέτρων για την προστασία της. Απόδειξη ότι στη δυτική Κρήτη, παρά τις επιδρομές, η οικονομία αναπτυσσόταν και ο πληθυσμός αυξανόταν συνεχώς. Αντίθετα, στην διοικητικά υποβαθμισμένη και ανοχύρωτη περιοχή της Σητείας οι καλλιέργειες είχαν εγκαταλειφθεί σε όλη την έκταση της ανατολικής ακτής σε μια περίμετρο πάνω από τριάντα μίλια, που από το φόβο των κουρσάρων δεν χρησιμοποιούνταν ούτε για βοσκοτόπια, ο πληθυσμός έφθινε ολοένα και το εμπόριο είχε εκλείψει. Ο φόβος των κουρσάρων παρέλυε την οικονομική ζωή του τόπου, η ανασφάλεια δολοφονούσε την ειρήνη, επιβεβαιώνοντας τη γνωστή

7. Χρύσα Μαλτέζου, Η Κρήτη στη διάρκεια της περιόδου της Βενετοκρατίας, *ό.π.*, σ. 135.

8. Οι επιδρομές αυτές με απασχολούν σε ξεχωριστή εκτεταμένη εργασία που ετοιμάζω για δημοσίευση.

ρήση ότι όποιος την επιθυμεί προετοιμάζεται για πόλεμο. Μ' άλλα λόγια, τα μέτρα για την άμυνα είναι ένα από τα κορυφαία μέσα για την ασφάλεια σε καιρό ειρήνης.

Αυτή η ασφάλεια απουσίαζε δραματικά από την ανατολική Κρήτη, ιδίως μετά το 1522 που οι Οθωμανοί έδιωξαν από τη Ρόδο τους Ιωαννίτες ιππότες. Μέχρι τότε η κατάσταση πρέπει να ήταν ίσως πιο υποφερτή χάρη στην προστατευτική ασπίδα που πρόσφερε η κοντινή παρουσία και η δράση αυτού του περίφημου τάγματος. Μετά την εκδίωξη των Ιωαννιτών όμως και τη μεταφορά της βάσης τους στη Μάλτα, τα πράγματα αντιστράφηκαν. Όχι μόνο γιατί οι Κορνάροι έχασαν την Κάρπαθο, αλλά γιατί κυρίως οι Μαλτέζοι επέστρεφαν κάθε χρόνο στα παλιά τους λημέρια, γνωρίζοντας πού μπορούν να προμηθευτούν πόσιμο νερό και να ξεκουραστούν, να ανασυνταχτούν και να στήσουν ενέδρα στο «καραβάνι της Αλεξάνδρειας» και σε όποιον άλλον εύκαιρο στόχο. Όλα αυτά τα εξασφάλιζαν ιδανικά οι έρημες περιοχές στη Ζάκρο⁹, στο Παλαίκαστρο¹⁰ στο Βάι και στις εσχατιές του ακρωτήριου του Αγίου Σίδερου. Η κατάσταση μονιμοποιήθηκε, για να αποκτήσει νέα, απροσμέτρητη έξαρση μετά την πολυθρύλητη ναυμαχία «της Ναυπάκτου» το 1571. Από τότε η πειρατεία απλώνει την κυριαρχία της σ' όλες τις ανατολικές θάλασσες, με ένα πρωτοφανέρωτο πλήθος πλοίων και στόλων ολόκληρων, που επιβάλλουν στη ναυσιπλοΐα μια νέα πραγματικότητα.

Οι δυτικοί καταδρομείς, οι *ponentini*, όπως αποκαλούνται στα βενετικά έγγραφα με μίαν ασάφεια όχι τυχαία ούτε αθώα, αισθάνονται σαν στο σπίτι τους στις ανατολικές ακτές της Κρήτης¹¹. Αποβιβάζονται στις έρημες παραλίες, όπως στο Κυριαμάδι¹² στα βορειανατολικά κοντά στο ακρωτήρι

9. Ακόμα και ο καπουδάν πασάς Ουλούτζ Αλής στις 22 Μαΐου 1583 προσορμίστηκε με 27 γαλέρες στη Ζάκρο και αποβίβασε όλα τα πληρώματά του για να πλύνουν τα ρούχα τους και να προμηθευτούν πόσιμο νερό. Και τη νύχτα αναχώρησε, δίχως, λέει, να έχει προκαλέσει καμιά ζημιά ή διαπράξει βιαιοπραγίες (ASV, PTM, filza 748, Duplicate, Regimento et capitano di Candia, 27 Ιουνίου 1583).

10. Ζωηρή περιγραφή ([φ. 8]r-v) σε άτιτλο υπόμνημα για τα φρούρια της Κρήτης του γενικού προνοητή Francesco Molino, που είχε επισυνάψει στην έκθεσή του (ASV, *Colleggio, Relazioni*, b. 80, n.ο 4, *Relatione del nobile homo ser Francesco Molino, di general in Candia, 1632*): ... *Nel porto Paleócastro ivi vicino, molto commodo e copiosissimo [φ. 8]v d' acqua, si riducono frequentemente vascelli di corso d' ogni qualità, et specialmente le galere ponentine, per spalmare e trattenersi a lor commodo. Né si può loro portare impedimento alcuno, per non esservi forte che vieti l' ingresso e la dimora et perché il paese ivi all' intorno per timor d'i corsari è tutto abbandonato...*

11. Ενδεικτικά βλ. την περίπτωση της παράλληλης παρουσίας εκεί Μαλτέζων και ιπποτών του Αγίου Στεφάνου στα 1587 (Στ. Σπανάκης, *Μνημεία της Κρητικής Ιστορίας*, τ. 1, Ηράκλειο 1940, σ. 168-169).

12. Και πάλι ο γενικός προνοητής Φραγκίσκος Molin, ASV, ό.π.: ... *Usano in oltre da certo tempo in qua li medesimi ponentini il porto Chiriamati ch' è a capo-Sídero, poco discosto dal sopradetto (Παλαίκαστρο), luoco assai commodo e sicuro, mentre [φ. 9]r il condursi per via di terra è sommamente difficile, per esser il paese montuoso, asprissimo e più d' ogn' altro - per lo spatio di cinque miglia - inacessibile. Anziché, li primi mesi del mio arrivo pervennero nell' istesso luoco quattro vascelli di corsari ponentini poderosissimi, quali, preso posto in terra,*

του Αγίου Σίδερου, στήνουν τις σκηνές τους, ορίζουν περιπολίες, τοποθετούν σκοπιές στα υψώματα, αποβιβάζουν πυροβολικό από τα πλοία και αποκλείουν με τα κανόνια τις προσβάσεις από στεριά και θάλασσα. Καλαφατίζουν και καθαρίζουν απ' την πίσσα τα καράβια τους κι όταν, με το καλό, τελειώσουν τις διακοπές τους, ξαναμαζεύουν τις σκηνές, σηκώνουν το στρατόπεδο και σαλπάρουν με το πάσο τους. Ούτε διαταγές ούτε απειλές, μα ούτε και τα συχνά-πυκνά παρακάλια των Βενετών τους συγκινούν. Όποτε όμως, μια φορά στις χίλιες, η βενετική διοίκηση καταφθάνει επιτόπου με το φεουδαλικό ιππικό και την πολιτοφυλακή, συμμαζεύονται και δεν πάνε γυρεύοντας συμπλοκές και φασαρίες. Ούτε και τσακίζονται πάντως να φύγουν αμέσως. Απλώς αναγνωρίζουν στη Βενετία την επικυριαρχία της περιοχής, την οποία έτσι κι αλλιώς νέμονται και κατέχουν οι ίδιοι!

Είναι αυτονόητο ότι οι συνεχείς αφιξαναχωρήσεις τόσων πλοίων (στατιστικά, από τρεις μέχρι οχτώ φορές κάθε χρόνο το καθένα) δημιουργούν μια ιδιότυπη παραοικονομία τόσο για τον ανεφοδιασμό τους σε νωπές τροφές (κρέατα, κηπευτικά, φρούτα) όσο και αντίστροφα για τη διοχέτευση των πειρατικών λειών στην αγορά. Το λαθρεμπόριο οργιάζει, αναπτύσσεται ένα δίκτυο κλεπταποδόχων και η μαύρη αγορά ευημερεί¹³, τη στιγμή που οι κάτοικοι των χωριών στο εσωτερικό δεν τολμούν να ξεμυτίσουν απ' το φόβο των κουρσάρων. Κι αν ανοίξουν την πόρτα του σπιτιού τους, μπορεί να πέσουν πάνω σε κάποιους κουρσάρους που γίναν αυτοσχέδιοι πλανόδιοιπραματευτές – και τους προτείνουν ν' αγοράσουν λινά και βαμβακερά υφάσματα σε τιμές ευκαιρίας! Περιττό να σημειώσουμε πόσο εύκολα μπορούσαν να καταλήξουν σκλάβοι στις γαλέρες¹⁴.

Ο μεγαλύτερος κίνδυνος όμως, η απειλή που κρέμεται πάνω σε όλους μαζί τους κατοίκους του νησιού, παραμονεύει στην πιθανότητα να φέρουν οι κουρσάροι στην Κρήτη μεταδοτικές ασθένειες¹⁵, να σπείρουν κάποια από εκείνες τις επιδημίες που θέριζαν τους πληθυσμούς της εποχής. Ούτε όμως

piantati alcuni padiglioni, formati corpi di guardia, deputate sentinelle sopra l' eminenza de' monti et sbarcata l' artiglieria de' vascelli, aggiustatala la difesa della bocca del porto et alle venute di terra, si trattennero a lor bell' agio sinché, accomodati et spalmati li vascelli medesimi, puotero rimetter in essi le robbe et genti loro et, finalmente, partire. Né giovarono già le mie diligenze, stante l' accennata difficultà del sito predetto, per divertire, come conveniva, l' effetto di così ingiurosa licenza...

13. Ό.π. (συνέχεια): ... *Tutta quella parte di Settia e suo territorio, quant' è più aperta et esposta al mare che la bagna d' intorno tanto era più praticata da vascelli d' ogni conditione, con ' quali non s' astenevano di praticar quei sudditi, che, per l' allettamento del guadagno, nella speranza di smaltir vettovaglie e comprar merci, sono più sottoposti d' ogn' altro luoco al rischio dell' infettione et all' insidie d' i corsari, che, con finta apparenza di vascelli di mercantia, deludono tal' hora quelle genti et le riducono in schiavitù. Hora, con le rigorosissime prohibitioni et regole stabilite da me in tal proposito, pare che molto più si guardino di praticare et, col timor del castigo, procedano con maggior avvertenza...*

14. Όπως σημειώνει ο Francesco Molino, προσποιούνται ότι είναι εμπορικά πλοία και κάπου-κάπου ξεγελούν τους κατοίκους και τους πιάνουν σκλάβους, βλ. την παραπάνω σημ. 13.

15. ... *rischio dell' infettione...*, βλ. σημ. 13.

αυτή η φοβερή ανησυχία δεν θα εξαναγκάσει το βενετικό κράτος να προχωρήσει στη λήψη ριζικών μέτρων. Τα ημίμετρα που παίρνονται με κίνητρο τον εφησυχασμό της διοίκησης ότι αυτή «έπραξε τα δέοντα» όχι μόνο είναι ατελέσφορα, αλλά και μεταθέτουν το πρόβλημα στους ώμους των κατοίκων: Αναδιάρθρωση των ακτοφρουρών, περιπολίες, σκοπιές επισωρεύονται στην ευθύνη του πληθυσμού. Και, πάνω απ' όλα, σκληρότατες ποινές επισείονται σε όσους συναλλάσσονται με κουρσάρους –κρεμάλα και δήμευση περιουσίας–, ενώ προκηρύσσονται γενναίες αμοιβές στους καταδότες.

Η μετακύληση αυτή των ευθυνών στους ώμους των κατοίκων οδηγεί στη μεγαλύτερη αδρανοποίησή τους και στη δημογραφική συρρίκνωση από τους σκλαβωμούς, την ανέχεια και τη μετανάστευση. Η ερήμωση της περιοχής και η εγκατάλειψή της στο έλεος των κουρσάρων καθιστούν επισφαλή πλέον τη γεωργική καλλιέργεια ακόμα και στα ενδότερα. Οι οικονομικές απώλειες των γαιοκτημόνων, ιδίως των Κορνάρων, είναι ανυπολόγιστες.

Έτσι, στις 10 του Νοέμβρη 1574 οι αδελφοί Τζαν Φραντζέσκος, Αντρέας και Βιτσέντζος του ποτέ Γιάκουμου Κορνάρου μαζί με τον Μαρκ' Αντώνιο Κορνάρου του Φραντζέσκου εξασφαλίζουν από τον γενικό προνοητή και εξεταστή Ιάκωβο Foscarini την εγκατάσταση *στρατιάς* (ελαφρού ιππικού) στο Παλαίικαστρο, όπου οι φεουδάρχες αυτοί θα οικοδομούσαν με έξοδά τους έναν πύργο και καταυλισμούς για τη στέγαση των στρατιωτών, θα άνοιγαν μεγάλες αλυκές και θα μεριμούσαν για τη λειτουργία τους και, τέλος, θα έδιναν στους χωρικούς για καλλιέργεια με *εντριτεία* τις εκτάσεις τους στο Παλαίικαστρο και στο Βάι. Στους στρατιώτες θα παραχωρούνταν τα τρία τέταρτα των εκτάσεων αυτών για να τα νέμονται χωρίς καμιά επιβάρυνση, ενώ αντίθετα οι καλλιεργητές θα εκτελούσαν αγγαρείες προς τη στρατιά στις εποχές της σποράς και του θερισμού. Σ' αυτά τα διαστήματα η στρατιά θα μεταφερόταν για να φρουρεί το Βάι –χωρίς να πάψει να επιτηρεί παράλληλα και το Παλαίικαστρο–, υπακούοντας και σε κάθε άλλο αίτημα των Κορνάρων¹⁶.

Η υπόθεση δεν είχε συνέχεια – και μάλλον όχι επειδή η πρόταση εμπεριέχει μίαν απόχρωση ιδιωτικού στρατού, που λέγαμε στην αρχή, αλλά επειδή δεν ήταν παρά ένα ημίμετρο που δεν έλυne κανένα πρόβλημα. Κάτι άλλαξε, κάτι κινήθηκε, πρέπει να πούμε, στη Σητεία σ' αυτό το μεσοδιάστημα. Αν η απόφαση του Foscarini δεν εκτελέστηκε, όμως έδωσε το ερέθισμα για μια εντυπωσιακή αναδιοργάνωση της δημόσιας ζωής και ιδίως των στρατιωτικών σωμάτων: Το φεουδαλικό ιππικό, κάτω από τις διαταγές των λαμπρών τεσσάρων αδελφών Κορνάρων του Ιακώβου, προβάλλεται πια ως πρότυπο προς μίμηση από τους Βενετούς διοικητές της Κρήτης. Όσο για τις πολιτοφυλακές της Σητείας –που παλιότερα τις μυκτήριζαν αδιάκοπα και

16. Για το ζήτημα της οχύρωσης του Παλαίικαστρου και της αγροτικής εκμετάλλευσης της περιοχής ετοιμάζω ιδιαίτερη μελέτη για δημοσίευση.

τις θεωρούσαν «τις χειρότερες απ' όλες», μέχρι και ύποπτες για προσχώρηση στο αντίπαλο στρατόπεδο- τώρα τους προκαλούν ρίγη ενθουσιασμού με την προθυμία τους να υπηρετήσουν και με την πειθαρχία, την τάξη και το υψηλό φρόνημα που τις διακρίνει¹⁷: Μια αληθινή αναγέννηση. Μια έξαρση που δε μπορεί παρά να οφείλεται, ως ένα βαθμό τουλάχιστο, στη δράση των αδελφών Κορνάρων, που φαίνεται να άσκησε ευεργετική επίδραση στην αίσθηση ασφάλειας και στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης στην περιοχή¹⁸.

Αλλά ούτε αυτός ο άνεμος της αλλαγής συγκίνησε τη Βενετία ώστε να συναινέσει στην εξασφάλιση της προόδου οχυρώνοντας τον τόπο. Κι όμως, η Βενετία στην Κρήτη είχε πράγματι απόλυτη ανάγκη να αυξήσει την παραγωγή των δημητριακών και του αλατιού, αφού τα σιτηρά της μόλις επαρκούσαν για εφτά-οχτώ μήνες το χρόνο. Και είναι ακριβώς η μεγάλη εποχή των κλασικών οχυρώσεων. Μια περίοδος πρωτοφανούς έξαρσης της οχυρωματικής πολιτικής των Βενετών, όταν ακριβώς επιδίδονται αφειδώς με θαυμαστή επιμονή, με πρωτοποριακές τεχνικές και μνημειώδη επιτυχία στην τείχιση αναρίθμητων θέσεων στη Γραμπούσα, τη Σούδα, τη Σπιναλόγκα, την Άσο της Κεφαλονιάς και αλλού.

Μέσα σ' όλα αυτά τα χρόνια μέχρι τον Κρητικό Πόλεμο, οι διοικητές και προνοητές εκείνοι που πιστεύουν στην ασφάλεια κι όχι μόνο στην άμυνα διαμορφώνουν μια πρόταση πολύ πιο ολοκληρωμένη, με στόχο την ανάδειξη του Παλαίικαστρου σε οχυρό όπως η Γραμπούσα, που να διοικείται από προνοητή φρουρίου με εικοσιπέντε ως σαράντα στρατιώτες και να διαθέτει, φυσικά, ικανό πυροβολικό. Πέρα από τη στρατηγική σημασία της, η φυσική οχυρότητα και αυτάρκεια αυτής της θέσης -που διόλου τυχαία είχε τειχιστεί από παλιά, όπως το λέει τ' όνομα κι όπως το μαρτυρούσαν τότε τα υπολείμματα του παλιού κάστρου που ακόμα σώζονταν-, εγγυώνταν, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς των συγκλητικών αυτών, μίαν ασφάλεια όχι κατώτερη από κανένα από τα άλλα φρούρια της Κρήτης. Μάλιστα, η ανοικοδόμηση του φρουρίου, πέρα από την αύξηση της παραγωγής των δημητριακών¹⁹ και του αλατιού, θα προσπόριζε οικονομικά οφέλη και σε έναν τρίτο τομέα, τον εμπορικό. Υποστήριζαν δηλαδή ότι το Παλαίικαστρο με την οχύρωσή του θα εξελισσόταν σε σημαντικό εμπορικό λιμάνι, ως τελευταίος σταθμός προς την ανατολική Μεσόγειο και, αντίστροφα, πρώτη σκάλα προς το Αιγαίο. Ανεξάρτητα πάντως από το πόσο ήταν πιθανό να

17. ... *Et cinquecento ne mandai a pigliare dell' ordinanze di Scitthia et Gierápetra, che erano riu- scite le migliori et più essercitate del Regno ...* (ASV, *Colleggio, Relazioni*, b. 79, έκθεση του Nicolò Donado, proveditor general in Candia, 1598).

18. Μόνο για λίγο. Βλ. παρακάτω σ. 10 και σημ. 23.

19. Στο Βάι και μόνο, ένας κάμπος 18 x 4 μιλίων θα μπορούσε να παράγει σιτηρά που θα επαρκούσαν για τον μισό πληθυσμό της Κρήτης, λέει στα 1629 ο γενικός προνοητής Φραγκίσκος Moresini (Στ. Σπανάκης, *Μνημεία της Κρητικής Ιστορίας*, τ. 2, Ηράκλειο 1950, σ. 89-90).

προσεγγίζουν πολλά πλοία, δυσκολεύεται κανείς πολύ να φανταστεί πως η Βενετία θα επέτρεπε τη λειτουργία ενός νέου λιμανιού, με κατεύθυνση μάλιστα προς ανατολάς, όταν γνωρίζει ότι ακόμα και στο λιμάνι της Σητείας είχε επιβάλει περιορισμούς, που έφταναν ως και στην απαγόρευση των εξαγωγών, αλλά και των εισαγωγών.

Όμως ο αντίλογος, που ακούγεται μέσα στην ίδια τη βενετική Σύγκλητο, δεν ασχολείται καθόλου μ' αυτήν την εμπορική πτυχή του ζητήματος και αντιπαρέρχεται συλλήβδην ολόκληρη την οικονομική πλευρά του. Αλλού εστιάζει τα πυρά: Στη βιωσιμότητα του προτεινόμενου φρουρίου και στην αμυντική αξία του. Για την τελευταία, παραθέσαμε ήδη την πεποίθηση των Βενετών πως η οχύρωση γενικά της ανατολικής ακτής είναι άχρηστη, μια και οι μεγάλες τειχισμένες πόλεις βρίσκονται στην αντίθετη πλευρά και η προέλαση του εχθρού προς τα εκεί, εκτός από άσκοπη, θα ήταν και ακατόρθωτη. Σωστό. Αλλά και η βιωσιμότητα του ίδιου του φρουρίου αυτού καθ' εαυτό κρίνεται αδύνατη. Οι προβλέψεις που διατυπώνονται θα το έβλεπαν να πέφτει σύντομα στα χέρια του «αντίπαλου». Αυτά σε καιρό ειρήνης μάλιστα. Και το πιο σημαντικό: Εδραιώνοντας την κατοχή του Παλαίικαστρου (ή και της Σητείας ακόμα!), ο «αντίπαλος» θα επεκτεινόταν, λέει, στο εσωτερικό προς τα δυτικά, μέχρι σιγά-σιγά να καταλάβει ολόκληρο το νησί. Εκείνο, δηλαδή, που είδαμε πως ήταν αδύνατο να συμβεί – και δε συνέβη ποτέ! Από την ίδια παράταξη προβάλλεται η ίδια διπλή αντίδραση ενάντια στην οχύρωση του Παλαίικαστρου, με διαμετρικά αντίθετα και άκρως αντιφατικά επιχειρήματα.

Αυτός ο καταπληκτικός στρουθοκαμηλισμός επιχειρεί να παρακάμψει ένα κεντρικό, θεμελιακό άξονα της βενετικής πολιτικής, που προκαλεί έντονες αντιπαραθέσεις και αναστατώνει προφανώς τις συνεδριάσεις της Συγκλήτου. Η περιθωριακή περιοχή της Σητείας ανεβάζει στην επιφάνεια και αναμοχλεύει κάθε τόσο ένα άρρητο, απόρρητο ζήτημα, που φωλιάζει στον πυρήνα της εξωτερικής πολιτικής: *Ανεχόμεστε τους κουρσάρους ή τους καταδιώκουμε; Και πάνω απ' όλα: Τους συλλαμβάνουμε*²⁰; Τελικά, από την τρίτη δεκαετία του 17ου αι. το τείχος της σιωπής, ήδη διάτρητο, καταρρέει και το θέμα συζητιέται επανειλημμένα στη Σύγκλητο. Η παράταξη που υπερισχύει θεωρεί μέγα αγαθό την παρουσία των κουρσάρων στο Αιγαίο, γιατί, λέει, έτσι κρατούν απασχολημένους τους Οθωμανούς, ώστε να μη βρίσκουν χρόνο και διάθεση να επιτεθούν στα βενετικά εδάφη και να τα κατακτήσουν²¹. Αυτή η ηττοπάθεια, που έχει καταντήσει πια να μη

20. Τις ελάχιστες φορές που μοίρες του βενετικού στόλου τόλμησαν να συλλάβουν δυτικά πλοία κουρσάρων προκλήθηκαν σοβαρές κρίσεις στις σχέσεις της Βενετίας με το δουκάτο της Τοσκάνης, τη Γαλλία και την Ισπανία. Σχεδόν πάντα εξιλαστήριο θύμα ήταν ο επικεφαλής των βενετικών πλοίων, όπως θα φανεί από τη δημοσίευση της σχετικής εργασίας που ετοιμάζουμε.

21. Ο γενικός προνοητής Lorenzo Contarini, 1636 (ASV, *Colleggio, Relazioni*, b. 80, no. 5, f. 43v, δηλώνει: ... *Io ho sentito proponer più volte se sia bene che 'ponentini tengano occupati li turchi in Arcipelago alla difesa delle cose proprie o pure che si astengano. Quei che sostentano la*

λογαριάζει ούτε καν τη βασικότερη αξία της βενετικής αντίληψης, το εμπόριο που παραλύει εξαιτίας των κουρσάρων, έχει διογκωθεί μετά την εκδίωξη των Ιωαννιτών ιπποτών από τη Ρόδο το 1522, που έφερε τους Οθωμανούς σε απόσταση αναπνοής από την Κρήτη. Και εντάθηκε με την εκδίωξη των Γενοβέζων από τη Χίο το 1566 (παρότι οι τελευταίοι ήταν αντίπαλοί της, η ανησυχία της Βενετίας κορυφώθηκε, γιατί διαπίστωνε ότι πια είχε μείνει ολομόναχη στο Αιγαίο απέναντι –και ανάμεσα– στους Οθωμανούς).

Αυτός φαίνεται να είναι ο κύριος λόγος που την οδήγησε από την αρχή στο να εγκαταλείψει τη Σητεία στη διάθεση των δυτικών κουρσάρων, να δημιουργήσει μια νεκρή ζώνη ανάμεσα στα εδάφη της και την επικράτεια των Οθωμανών. Αυτή η νεκρή ζώνη είναι ο ζωτικός χώρος που χρειάζονται να έχουν στη διάθεσή τους οι κουρσάροι. Και οι Βενετοί συγκλητικοί φαίνεται να μην αντιλαμβάνονται πόσο αστείο και σαθρό είναι το επιχει-

parte affirmativa di questa questione portano per principal fondamento che, se questi non fossero, tutto 'l Regno saria sempre danneggiato da' vasselli di Barbaria et fuste turchesche. Io non so come bene possa sussister quest' axioma, mentre l' isperienza pur dimostra che quest' occupatione non rallenta né impedisce punto la venuta de' corsari ne' nostri mari. Anziché hormai, dalla loro gran frequenza resta interrotto il comercio per le tante prese fatte de' vasselli de' sudditi –così numerose et importanti, che li danni delle robbe, schiavitù de gl' huomini, perdita de' vasselli han stordito et addolorato questa et altre piazze, posto ogn' uno in sommo terror et riddotto questo negotio del Regno, anche per questo capo, hormai, per così dire, al partito estremo.

Et li maltesi et fiorentini col non cessar mai con bertoni, con [f. 44r] galere et con feluche di daneggiar ' turchi in Arcipelago saccheggiando le loro terre, captivando li sudditi, prendendo li loro vasselli, abbruggiando le loro galere [...] et assaltando le loro guardie [...], si rendono in maniera formidabili, che non possono quei popoli, meno con barche et sáiche, transitare da un' isola all' altra. Et, tirando l' humore de' turchi, vengono perciò da essi chiamate di tempo in tempo le galeotte di Biserta et vasselli tondi alla propria assistenza e difesa, li quali, capitando in quei mari con libertà di portarsi dove lor piace, riempiono giustamente gl' animi di sospetti e gelosie.

Io ho invigilato sempre nel tener rimossi non solamente li ricetti, ma i commodi de' rinfrescamenti [...] et sino dell' acqua a' vasselli di Ponente, per tener in primo luogo rimosso all' animo de' turchi il concetto fermo che hanno, che, doppo le prede, si ricoverino su 'l Regno et vengano favoriti almeno di dissimulata connivenza.

Et veramente questi, abusando la infinita publica clementia et quella [f. 44v] cortese et indulgente volontà con la quale ottengono la licentia, doppo l' ar[rivo], poco stimando le mortificationi che ricevono, si fanno lecito sempre più di addomesticarsi et di venir improvvisamente nelle parti lontane del Regno. Et di questa maniera vengono maggiormente accreditate le ombre e sospetti che' turchi ne hanno. Et questa in vero è una gran pietra di scándalo, dalla quale possono restar prodotti torbidi et molestissimi accidenti. Gli uscocchi, passando per li mari della Serenisima Republica nel portarsi a' danni de' turchi, non furono loro buona parte causa de' principii dell' ultima guerra turchesca, mentre da quella potenza si diceva che si dovessero tener a freno o di permetter che la sua armata venisse in Colfo a reprimerli?

*Da humili principii nascono bene spesso effetti di gran momento et di alte conseguenze. Onde, sì come si può certamente dedur che **non di beneficio, ma di danno notabile riesca questa frequentatione de' ponentini**, così – per mio riverente senso – stimerei sempre ottima resolutione di trattar seco con ogni rigore, per tener lontano così gran fómite di molestie et di disturbi...*

ρημα που διατυπώνουν προς την αντίπαλη παράταξη ότι, όσο το Παλαίκαστρο μένει ανοχύρωτο, μπορούν στις διαμαρτυρίες των Οθωμανών να προβάλλουν τη δικαιολογία ότι η Βενετία τάχα δεν ευθύνεται για ό,τι συμβαίνει στα εδάφη της εκείνα που μένουν ακατοίκητα και αφρούρητα. Δεν καταλαβαίνουν ότι έτσι θα μπορούσαν να προκαλέσουν την επέμβασή τους σ' αυτά τα εδάφη, με το πρόσχημα ότι, αφού το αρμόδιο κράτος δεν ασχολείται, κάποιος πρέπει, τελοσπάντων, να καθαρίσει την περιοχή από τους κουρσάρους; Κι όμως, αυτοί οι συγκλητικοί αντίθετα ισχυρίζονται πως, κι αν ακόμα τειχιστεί το Παλαίκαστρο, οι κουρσάροι θα βρουν άλλα μέρη εκεί κοντά για να καταφεύγουν και να ανεφοδιάζονται. Χώρια που θα κινδυνεύει η φρουρά του, λέει, να εξοικειωθεί με τους Μαλτέζους –που έρχονται συχνότερα από όλους– και θα τους προσφέρει άσυλο ανοιχτά πια και απροκάλυπτα! Λες και αυτό ήταν το κύριο πρόβλημα.

Ο ομφάλιος λώρος που δένει τη Βενετία με τους καταδρομείς των άλλων δυτικών κρατών, ιδίως της Γαλλίας και της Τοσκάνης (που επιπλέον είναι οι προστάτες των δύο πρωταθλητών του «ιερού πολέμου», των ταγμάτων της Μάλτας και του Λιβόρνου αντίστοιχα) δε μπορεί να κοπεί – και δεν θα κοπεί μέχρι το τέλος, όταν η ανεξέλεγκτη έξαρση της πειρατείας ακριβώς θα δώσει στους Οθωμανούς το πρόσχημα για την τελική επίθεση του 1645.

Όσο για το Παλαίκαστρο, άντρο των κουρσάρων θα μείνει κι αυτό μέχρι το τέλος. Εκεί ανάμεσα στη δεύτερη και την τρίτη δεκαετία του 17ου αιώνα η πρωτοβουλία θα περάσει στα χέρια του μοναχισμού. Η μονή της Παναγίας της Ακρωτηριανής, η κατοπινή μονή Τοπλού²², θα ανοικοδομηθεί και θα πάρει τη μορφή επιβλητικού συγκροτήματος (που ίσως κι από τότε να είχε εφοδιαστεί με κανόνι, ίσως μάλιστα χάρη στη μεσολάβηση των Κορνάρων, που ευνόησαν την ανέγερση και την προκοπή της). Η προστασία της τειχισμένης μονής θα ενθαρρύνει κάποιους καλλιεργητές να νοικιάσουν και να ξεχερσώσουν τα παλιά χωράφια της εκεί τριγύρω, αφού μπορούσαν να καταφεύγουν στα τείχη της σε περίπτωση απειλής. Οι φεουδάρχες όμως φαίνεται πως παρέμειναν απροσάρμοστοι: επωφελήθηκαν εξ αρχής από τα μέτρα Foscarini – και φόρτωσαν τους παροίκους τους καλλιεργητές με ανύπαρκτα χωράφια (απαιτώντας και τις ανάλογες προσόδους), ενώ εκείνοι οι άμοιροι δεν ήξεραν ούτε κατά πού πέφτουν αυτά τα ευλογημένα χωράφια, όπως λέει η καταδικαστική απόφαση. Ανάμεσα στους καταδικασμένους είναι ακριβώς και ο Τζαν-Φραντζέσκος Κορνάρος ο Κοντοτιέρος²³.

22. Πρβλ. την πληροφορία του Φραγκίσκου Molin, ASV, *Colleggio, Relazioni*, ό.π. (1632): ... *È vero che, sendosi già poco tempo fabricato d' alcuni caloggeri un monasterio sei miglia in circa discosto dal porto (του Παλαίκαστρου) in sito assai vantaggioso e forte, pare che all' intorno di esso habbino alcuni pochi principiato a rihabitare et coltivar di novo li terreni, ritirandosi, quando sopravengono corsari, in sicuro nel medesimo monasterio...*

23. A. S. V., *PTM*, 786, no. 249, Francesco Moresini proveditor general, Candia 12. 11. 1627.

24. Η τεκμηρίωση που παραθέτουμε περιορίζεται σε απολύτως ενδεικτικά στοιχεία γύρω από την παρουσία των κουρσάρων και μόνο. Αποτελεί μέρος ενός ευρύτατου σώματος

Οι κουρσάροι θα συνεχίσουν απρόσκοπτα την κατοχή της περιοχής. Οι Βενετοί διοικητές θα μένουν κατευχαριστημένοι και θα παίρνουν βαθιές ανάσες από ανακούφιση κάθε φορά που εκείνοι δεν τους φέρνουν σε δύσκολη θέση και δεν τους μεταχειρίζονται με τη βαναυσότητα του «επαγγέλματός» τους. Λίγο ανατολικότερα της πόλης της Σητείας από το βορρά και μέχρι τις ανοιχτές ακτές της Μεσαράς περιμετρικά η επικράτεια των κουρσάρων θα ευημερεί παρά την επιφυλακή με τις περιπολίες και τους συχνούς πύργους με τα συστήματα σημάτων και την επαγρύπνηση. Μια επαγρύπνηση που δεν πείθει, καθώς είναι, θα 'λεγε κανείς, σχεδόν με δεμένα τα χέρια. Τα πράγματα θα τραβήξουν το μοιραίο δρόμο που είχαν προδιαγράψει οι αδράνειες της υψηλής πολιτικής και η εμβέλεια των τοπικών διαθεσιμοτήτων. *Εκ των ενόντων*²⁴.

αρχειακών πηγών, που είναι καρπός πολυετών ερευνών στα αρχεία της Βενετίας και πρόκειται να παρουσιασθεί ολοκληρωμένα σε αυτοτελή εργασία μέσα σε πιο εκτεταμένη γεωγραφική και θεματική οπτική. Μια πρώτη απόπειρα προσέγγισης του θέματος βασισμένη στις πηγές αυτές είχαμε επιχειρήσει σε ανάλογη ανακοίνωση στο 9^ο Διεθνές Κρητολογικό Συνέδριο. Στη συνέχεια η επέκταση των αρχειακών ερευνών μας ενίσχυσε με νέα ευρήματα το στόχο μας για μια πλατύτερη και σφαιρικότερη διαπραγμάτευσή του.